

TOSHKENT METROPOLITENINING MONUMENTAL-DEKORATIV SAN'ATI: TARIXIY-BADIIY MEROS VA ZAMONAVIY SAN'AT INSTALLATSIYALARINING ESTETIK TAMOIYILLARI

Komilova Komila Anvar qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Tasviriy san'at mutaxassisligi magistri,

Shayxontohur tuman ixtisoslashtirilgan maktabi, San'at fani

o'qituvchisi, komilovakomila305@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8088-664X>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23059112>

Annotatsiya. Maqolada Toshkent metropoliteni bekatlarining monumental-dekorativ san'ati san'atshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, tarixiy-badiiy merosning obraz, rang, kompozitsiya, ornament, faktura va material orqali shakllangan asosiy estetik xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqotda yangi metro bekatlari uchun tarixiy uslubni to'g'ridan-to'g'ri takrorlash emas, balki uning badiiy kodlarini zamonaviy san'at installatsiyasi vositasida qayta talqin qilish taklif etiladi. Raqamli 3D modellashtirish, parametrik ornament va raqamli fabrikatsiya rassomning badiiy g'oyasini aniq prototiplash vositasi sifatida ko'riladi. Natijada yangi bekatlar uchun Chilonzor, Yunusobod, O'zbekiston, Sirg'ali, Mirzo Ulug'bek va Nazarbek yo'nalishlari bo'yicha mavzuviy installatsiya konsepsiyalarining san'atshunoslik mezonlari ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Toshkent metropoliteni, monumental san'at, dekorativ san'at, san'at installatsiyasi, mozaika, keramika, barelef, ornament, rangtasvir, badiiy obraz, vizual identitet, raqamli san'at, tarixiy-badiiy meros.

Аннотация. В статье с искусствоведческой точки зрения анализируется монументально-декоративное искусство станций Ташкентского метрополитена, выявляются основные эстетические особенности историко-художественного наследия, сформированные через образ, цвет, композицию, орнамент, фактуру и материал. В исследовании предлагается не прямое повторение исторического стиля для новых станций метро, а переосмысление его художественных кодов посредством современной художественной инсталляции. Цифровое 3D-моделирование, параметрический орнамент и цифровое изготовление рассматриваются как средство точного прототипирования художественного замысла автора. В результате разрабатываются искусствоведческие критерии тематических концепций инсталляций для новых станций по направлениям Чиланзар, Юнусабд, Узбекистан, Сергели, Мирзо Улугбек и Назарбек.

Ключевые слова: Ташкентский метрополитен, монументальное искусство, декоративное искусство, художественная инсталляция, мозаика, керамика, барельеф, орнамент, живопись, художественный образ, визуальная идентичность, цифровое искусство, историко-художественное наследие.

Abstract. This article analyzes the monumental-decorative art of Tashkent Metro stations from an art-historical perspective, identifying the key aesthetic features of the historical-artistic heritage as shaped through image, color, composition, ornament, texture, and material. Rather

than directly replicating the historical style for new metro stations, the study proposes reinterpreting its artistic codes through contemporary art installations. Digital 3D modeling, parametric ornament, and digital fabrication are considered as precise prototyping tools for realizing the artist's creative concept. As a result, art-historical criteria are developed for thematic installation concepts for new stations along the Chilonzor, Yunusobod, Uzbekistan, Sirg'ali, Mirzo Ulugbek, and Nazarbek lines.

Keywords: *Tashkent Metro, monumental art, decorative art, art installation, mosaic, ceramics, bas-relief, ornament, painting, artistic image, visual identity, digital art, historical-artistic heritage.*

KIRISH

Toshkent metropoliteni O'zbekiston tasviriy va monumental-dekorativ san'ati tarixida o'ziga xos badiiy hodisa sifatida shakllangan. Uning bekatlari faqat transport makoni emas, balki rang, shakl, ornament, mozaika, keramika, metall, relyef, monumental tasvir va yorug'likning yaxlit badiiy muhitga birlashgan namunasidir. O'zbekistonning rasmiy turizm portalida metro bekatlari turli ustalar yaratgan me'moriy-badiiy asarlar va "noyob galereya" sifatida ta'riflanadi [1].

Toshkent metrosi 1977-yilda Markaziy Osiyodagi birinchi metro sifatida ishga tushirilgan. UNESCO materiallarida uning bekatlari muayyan tarixiy, madaniy yoki g'oyaviy mavzuni ifodalashga yo'naltirilgani qayd etiladi [2]. Masalan, Kosmonavtlar bekati koinot mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, ko'k rangli keramika, shisha, medalyonlar va kosmik obrazlar orqali yagona badiiy tizim hosil qiladi [2]. Alisher Navoiy bekatida geometrik va sharqona dekorativ obrazlar yetakchi o'rin egallaydi [2]. 2026-yilda UNESCO Tashkent Modernist Architecture, Modernity and Tradition in Central Asia obyektni Jahon merosi ro'yxatiga kiritdi. Ushbu majmua Toshkentning 1960-yillardan 1990-yillargacha shakllangan modernistik merosini, zamonaviy arxitektura tamoyillari bilan mahalliy materiallar, an'analar va badiiy madaniyatning uyg'unlashuvini ifodalaydi [3]. Kosmonavtlar metro bekati ushbu meros tarkibiga kiritilgan obyektlardan biridir [4]. Bu holat metro badiiy muhitini faqat dekorativ bezak sifatida emas, balki shahar madaniy xotirasining muhim qismi sifatida tadqiq etish zarurligini kuchaytiradi. Bugungi kunda metropoliten tarmog'ining kengayishi mazkur masalani yanada dolzarb qilmoqda. Yangi bekatlar paydo bo'lishi bilan tarixiy metroga xos badiiy yaxlitlikni qanday davom ettirish masalasi yuzaga keladi. Shuning uchun tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha belgilanadi: tarixiy Toshkent metrosining badiiy-estetik kodlarini yangi bekatlarda rassomning mustaqil ijodiy konsepsiyasi sifatida qanday qayta talqin qilish mumkin?

Maqolaning maqsadi. Toshkent metropoliteni monumental-dekorativ san'atining tarixiy-badiiy xususiyatlarini san'atshunoslik mezonlari asosida tizimlashtirish va yangi metro bekatlari uchun zamonaviy san'at installatsiyasining badiiy-estetik tamoyillarini ishlab chiqish.

Maqolaning vazifalari. Toshkent metrosining tarixiy bekatlaridagi monumental-dekorativ asarlarning obraz va kompozitsion xususiyatlarini aniqlash. Rang, ornament, faktura, material va badiiy texnikalarning estetik funksiyasini tahlil qilish. Metro san'atini rassomlik, monumental san'at va dekorativ san'at kesishmasidagi hodisa sifatida tavsiflash. Tarixiy badiiy kodlarni zamonaviy installatsiyaga transformatsiya qilish tamoyillarini ishlab chiqish. Raqamli texnologiyalarni arxitektura loyihasi emas, rassomning badiiy g'oyasini modellashtirish va prototiplash vositasi sifatida asoslash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot san'atshunoslikning tarixiy-qiyosiy, formal-stilistik, ikonografik, semiotik va tipologik metodlariga asoslanadi. Tarixiy-qiyosiy metod orqali turli davr va bekatlardagi badiiy yechimlarning o'zgarishi, formal-stilistik metod orqali kompozitsiya, rang, ritm, faktura va shakl. Ikonografik metod orqali obraz va ramzlarning mazmuni. Semiotik yondashuv orqali ornament va tasvirlarning ma'no hosil qilish mexanizmi tahlil qilinadi.

Tadqiqotning san'atshunoslik obyekti. Metro bekatining butun arxitekturasi emas, balki uning ichida shakllangan monumental-dekorativ va tasviriy badiiy qatlamdir. Shu sababli tadqiqot markazida rassomning badiiy qarori, kompozitsion tafakkuri, material bilan ishlashi va tomoshabinning asarni idrok etish jarayoni turadi. Yangi konsepsiyalarni yaratishda raqamli texnologiyalar ikkilamchi vosita sifatida qo'llanadi. 3D modellash, raqamli kollaj, parametrik ornament, fotomontaj va 3D prototiplash badiiy asarning g'oyasini oldindan ko'rish va materialga o'tkazish imkonini beradi. Bunda texnologiya badiiy mazmunning o'rnini bosmaydi. Aksincha, rassom tomonidan ishlab chiqilgan kompozitsiyani aniq va takrorlanuvchan shaklda amalga oshirishga xizmat qiladi.

NATIJALAR

1. Toshkent metrosining badiiy-estetik tizimi. Toshkent metrosining tarixiy badiiy muhitini besh asosiy komponent orqali umumlashtirish mumkin: obraz, ornament, rang, material va makondagi ritm. Ularning har biri mustaqil dekorativ element bo'lishdan tashqari, yagona badiiy obrazni shakllantiradi. Obraz jihatidan tarixiy bekatlarda qahramonlar, olimlar, shoirlar, tarixiy timsollar, tabiat, kosmos va milliy madaniyatga oid ramzlar ishlatilgan. Bu usul bekatni nomigagina emas, mazmunan ham muayyan mavzuga bog'laydi. San'atshunoslik nuqtayi nazaridan bunday yondashuv tematik monumental kompozitsiyaning asosiy belgilaridan biridir. Ornamentda geometrik va o'simliksimon naqshlar, ritmik takrorlanish, simmetriya va markaziy kompozitsiya tamoyillari muhim. Yangi san'at installatsiyasida ornamentni aynan ko'chirish o'rniga uning ritmi, modul tuzilishi va ramziy mazmunini saqlab, shaklini zamonaviylashtirish maqsadga muvofiq. Rang tarixiy metroda dekorativ muhitning eng kuchli ifoda vositalaridan biridir. Ko'k rang koinot va osmon obrazini, yashil tabiat va hayot g'oyasini, oltin esa qadriyat va tantanavorlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga rangning ramziy ma'nosi har bir asarning umumiy kontekstida aniqlanishi kerak. Materialning o'zi ham badiiy ifoda vositasidir. Keramikaning silliq yoki relyefli yuzasi, mozaikaning mayda modullardan hosil bo'ladigan optik ritmi, metallning yorug'likni qaytarishi va barelefning real makonda soya hosil qilishi asarning plastik imkoniyatlarini kengaytiradi.

2. Tarixiy merosni takrorlash emas, badiiy transformatsiya qilish.

Yangi bekatlar uchun asosiy san'atshunoslik tamoyili "nusxalash" emas, "transformatsiya" sifatida belgilanadi. Masalan, tarixiy metroda uchraydigan milliy ornament yangi asarda parametrik modulga aylantirilishi; an'anaviy mozaika kompozitsiyasi zamonaviy rangtasvir yoki relyef bilan birlashtirilishi; portret va tarixiy obrazlar esa naturalistik tasvirdan tashqari siluet, kontur, fragment yoki abstrakt-simvolik shaklda talqin qilinishi mumkin. Natijada yangi asar tarixiy merosga ishora qiladi, biroq mustaqil zamonaviy badiiy qiymatga ega bo'ladi.

3. Olti yo'nalish uchun rassomlik nuqtayi nazaridagi installatsiya konsepsiyalari.

Yo'nalish	Mavzu	Asosiy obraz	Badiiy texnika	Rang yechimi
Chilonzor	Tarix va milliy meros	Tarixiy xotira, ornament, shahar madaniyati	Mozaika + keramika + barelef.	Ko'k, oltin, oq, bejiviy
Yunusobod	Ilm-fan va ma'rifat	Olimlar, ilmiy belgilar, bilim	Relyef + mozaika + yorug'lik.	Ko'k, oq, kumush
O'zbekiston	Tabiat va ekologiya	Daraxt, suv, yer, hayot	Keramika relyefi + mozaika.	Yashil, bejiviy, oltin
Sirg'ali	Kelajak va texnologiya	Raqamli ritm, energiya, texnologik shakl	Metall kompozitsiya + relyef + yorug'lik.	Kulrang, qora, oq, oltin
Mirzo Ulug'bek	Kosmos va kashfiyot	Yulduzlar, sayyoralar, astronomiya	Mozaika + rangtasvir + yorug'lik.	Binafsha, ko'k, kumush
Nazarbek	Oila, shahar va inson	Inson hayoti, mahalla, hamjihatlik	Keramika + barelef.	Bejiviy, jigarrang, oq, oltin

Chilonzor yo'li - "Tarix xotirasi". Markaziy badiiy panelda O'zbekiston tarixining turli davrlarini bitta vizual ritmga birlashtiruvchi mozaik kompozitsiya taklif etiladi. Markazda aylana shaklidagi "xotira" ramzi, uning atrofida tarixiy shaharlar, naqsh fragmentlari va milliy amaliy san'atga oid belgilar abstrakt-simvolik shaklda joylashtiriladi. Asarning plastik markazi markaziy medalon, takrorlanuvchi ornament va oltin-ko'k rang kontrastiga quriladi.

Yunusobod yo'li - "Ilm nuri". Installatsiyaning markazida olim siymolari va ilmiy tafakkur ramzlari joylashadi. Portretlar fotografik realizmda emas, relyefli-siluet va chiziqli grafika shaklida talqin qilinadi. Fon kompozitsiyasida astronomik orbitlar, geometrik formulaga o'xshash ritmlar va yulduz nuqtalari ishlatiladi. Asarning badiiy g'oyasi - bilimning avloddan avlodga uzatilishi.

O'zbekiston yo'li - "Hayot daraxti". Katta gorizontall keramika-mozaika panelida daraxt markaziy obraz sifatida olinadi. Ildizlar yer va xotirani, shoxlar kelajakni, barglar esa inson va tabiat o'rtasidagi uzviylikni ifodalaydi. Tasvir naturalistik peyzajga emas, dekorativ-plastik umumlashtirishga asoslanadi. Relyefli barglar yorug'lik tushishida qo'shimcha soya va faktura hosil qiladi.

Sirg'ali yo'li - "Kelajak ritmi". Bu yo'nalishda dekorativ kompozitsiya texnologik shakllar, geometrik modullar va yorug'lik chiziqlarining ritmiga asoslanadi. Metall yuzalar orasida qo'lda ishlangan relyef yoki lazer orqali kesilgan naqsh modullari joylashtiriladi. Muhim jihat - texnologik ko'rinishning o'zi emas, uning rassomlik kompozitsiyasiga aylanishidir.

Mirzo Ulug'bek yo'li - "Samoviy xarita". Installatsiya Mirzo Ulug'bekning astronomik merosini zamonaviy kosmik tasavvur bilan bog'laydi. To'q ko'k-binafsha mozaik fonda yulduzlar, orbital chiziqlar va geometrik osmon xaritasi hosil qilinadi. Markaziy kompozitsion nuqtalar rang va yorug'lik orqali ajratilib, tomoshabinda cheksizlik hissini uyg'otadi.

Nazarbek yo‘li - “Inson va shahar”. Bu kompozitsiyada inson kundalik hayoti asosiy mavzuga aylanadi. Oila, mahalla, mehnat, shahar ko‘chalari va avlodlar davomiyligi bitta uzluksiz barelef-frizda umumlashtiriladi. Obrazlar individual portret sifatida emas, umumlashgan insoniy tiplari sifatida yaratiladi. Shu orqali asar ijtimoiy hayotning dekorativ xronikasiga aylanadi.

Monumental-Dekorativ San’ati: Zamonaviy San’at Installatsiyalari

TOSHKENT METROPOLITENI ISTIQBOLLI REJASI
DIGITAL TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA DEKORATSIYA YARATISH KONSEPSIYASI

DIGITAL TEKNOLOGIYALAR DEKORATSIYADA QO‘LLANISHI

- 3D MODELASHTRISH**
Bekat arxitekturali va dekorativ elementlari aniq modelashtrish
- PARAMETRIK DIZAYN**
Ornament va shakllarni algoritmik yaratish
- BIM TEKNOLOGIYASI**
Analizlarga va dekoratsiya integratsiyasi
- RAQAMLI FABRIKATSIYA**
CNC, lazer kesish, 3D bosma engil aniq ishlab chiqarish
- INTERAKTIV YORITISH**
LED, sensor va dinamik yoritish tizimlari
- RAQAMLI MEDIA**
Mediapanellar va proyeksiya texnologiyalari

DEKORATSIYA YARATISH JARAYONI

KONSEPT (Mavzu, vizual, g‘oya) → 3D MODEL (Bekat va devor 3D modeli) → RAQAMLI ISHLAB CHIQARISH (CNC, 3D bosma, mobil ishlab chiqarish) → MONTAJ VA INTEGRATSIYA (Makon bilan uyg‘un joylash) → INTERAKTIV TIZIMLAR (Yoritish va media integratsiyasi)

MATERIAL VA TEKNOLOGIYALAR

Keramik panel, Shisha mozaika, Kompozit panel, Metall dekor, 3D bosma element, LED yoritish

YANGI BEKATLAR UCHUN LOYIHA TAKLIFLARI

1. “YANGI UZBEKISTON” BEKATI

Mavzu: Taraqqiyot va innovatsiya
Asosiy g‘oya: Zamonaviy O‘zbekistonning ilim-fan, texnologiya va madaniyatdagi yutuqlari

RASM:

1. Bekat umumiy ko‘rinishi
2. Devor paneli (digital mozaika)
3. Shift (dinamik yoritish)
4. Kolonna dizayni

2. “ILM ZIYOSI” BEKATI

Mavzu: Ilim-fan va ma’rifat
Asosiy g‘oya: O‘zbekiston olimlari, ta’lim va kelajak avlod

RASM:

1. Bekat umumiy ko‘rinishi
2. Devor paneli (oq LED va grafika)
3. Shift (yurug‘lik kompozitsiyasi)
4. Kolonna dizayni

1. “YANGI UZBEKISTON” BEKATI – LOYIHA

2. “ILM ZIYOSI” BEKATI – LOYIHA

MUHOKAMA

Olingan natijalar Toshkent metropolitenining badiiy qadrini faqat uning me’moriy shakli bilan izohlash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Metro muhitining o‘ziga xosligi tasviriy va dekorativ san’at asarlarining makon bilan birgalikda idrok qilinishida namoyon bo‘ladi. Shu sababli yangi bekatlar masalasi san’atshunoslikda mustaqil tadqiqot obyekti sifatida qaralishi mumkin. UNESCO Toshkent modernizmini zamonaviy modernistik tamoyillar, mahalliy materiallar, an’analar va badiiy madaniyatning o‘zaro uyg‘unligi bilan tavsiflaydi [3]. Bu ilmiy nuqtayi nazardan yangi metro installatsiyalarining ham “mahalliylik + zamonaviylik” tamoyiliga asoslanishi uchun kuchli nazariy asosdir. Rasmiy turizm materiallarida metro bekatlarining san’at galereyasi sifatida taqdim etilishi esa badiiy muhitning turistik qiymatini ko‘rsatadi [1]. Demak, yangi installatsiya faqat estetik bezak emas, balki Toshkentning vizual identitetini davom ettiruvchi san’at asari bo‘lishi kerak. 2026-yilda Toshkent modernist arxitekturasini UNESCO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgani tarixiy metro muhitini ilmiy va madaniy jihatdan yanada muhim qiladi [3]. Shu bilan birga, yangi bekatlarni tarixiy bekatlarning aynan nusxasiga aylantirish badiiy rivojlanishni to‘xtatishi mumkin. Eng maqbul yo‘l - tarixiy badiiy tilni o‘rganish, uning estetik qonuniyatlarini ajratish va zamonaviy rassomlik tafakkuri bilan qayta yaratishdir. Shu nuqtada raqamli texnologiyalar san’atshunoslik tadqiqotining amaliy qismiga aylanadi. Rassom avval kompozitsiyani raqamli muhitda sinaydi, keyin material - keramika, mozaika, metall, relyef yoki

aralash texnika orqali real badiiy obyektga aylantiradi. Bu jarayon san'at asarining sifatini oshirish bilan birga, uning ilmiy loyihalash va eksperimental tekshiruv imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Tadqiqotning istiqboldagi asosiy ilmiy muammosi. Toshkent metropolitenining tarixiy monumental-dekorativ merosini zamonaviy installatsiya san'ati bilan bog'laydigan milliy badiiy modelni ishlab chiqishdir. Bu modelda "autentiklik - zamonaviylik - texnologiklik - material barqarorligi - tomoshabin idroki" o'rtasidagi nisbat ilmiy mezonlar asosida aniqlanishi lozim. Shu yo'nalishda keyingi bosqichda tarixiy bekatlarning rang, ornament, material va ikonografik kartasi tuzilishi, mavjud asarlar rassomlik nuqtayi nazaridan kataloglashtirilishi va yangi installatsiyalar eksperimental prototiplar orqali baholanishi mumkin.

XULOSA

Toshkent metropoliteni monumental-dekorativ san'ati O'zbekistonning XX asr oxiri va XXI asr boshidagi shahar badiiy madaniyatining muhim qatlamidir. Uning tarixiy bekatlarida rang, ornament, mozaika, keramika, relyef, portret va ramziy obrazlar transport makoni bilan birlashib, o'ziga xos badiiy muhit yaratgan. Tadqiqot natijasida metro san'atining asosiy estetik kodlari (tematik obrazlilik, dekorativ ritm, rang kontrasti, materialning plastik xususiyati va monumental kompozitsiyaning makon bilan birligi) aniqlandi. Yangi bekatlar uchun taklif qilinayotgan olti yo'nalish konsepsiyasi arxitektura loyihasi sifatida emas, rassomning monumental-dekorativ san'at va installatsiya sohasidagi badiiy konsepsiyasi sifatida ishlab chiqildi. Ularning asosiy maqsadi tarixiy metro uslubini nusxalash emas, balki uning badiiy xotirasini zamonaviy obrazlar, materiallar va texnologiyalar orqali davom ettirishdir. Shunday qilib, Toshkent metrosining kelajakdagi badiiy rivojlanishi uchun "tarixiy merosni saqlash + zamonaviy badiiy transformatsiya + raqamli prototiplash" uchligi istiqbolli ilmiy-amaliy model sifatida taklif etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Uzbekistan Travel. Tashkent Metropolitan. Rasmiy turizm portal. <https://uzbekistan.travel/en/o/metro-in-tashkent/>
2. UNESCO World Heritage Centre. Tashkent Modernist Architecture. Modernity and Tradition in Central Asia - metro tarixi va Kosmonavtlar bekati tavsifi. <https://whc.unesco.org/fr/listesindicatives/6708/>
3. UNESCO World Heritage Centre. Tashkent Modernist Architecture. Modernity and Tradition in Central Asia. World Heritage List, 2026. <https://whc.unesco.org/en/list/1766/>
4. UNESCO World Heritage Centre. Kosmonavtlar Metro Station, view of the platform. Nomination dossier image. <https://whc.unesco.org/en/documents/224978>
5. UNESCO World Heritage Centre. Maps - Tashkent Modernist Architecture. <https://whc.unesco.org/en/list/1766/maps/>
6. Толстой В. П. У истоков советского монументального искусства. 1917-1923 [At the Origins of Soviet Monumental Art. 1917-1923]. - М.: Искусство, 1983.
7. Ремпель Л. И., Пугаченкова Г. А. Изобразительное искусство Узбекистана: С древнейших времён до середины XIX в. [Fine Art of Uzbekistan: From Ancient Times to the Mid-19th Century]. - М.: Советский художник, 1965. - 688 с.
8. Ремпель Л. И. Цепь времён. Вековые образы и бродячие сюжеты в традиционном искусстве Средней Азии [Chain of Times: Age-Old Images and Wandering Motifs in the Traditional Art of Central Asia]. - Ташкент, 1987.
9. Bishop C. Installation Art: A Critical History. - London: Tate Publishing, 2005. - 144 p. https://archive.org/details/installationartc0000bish_v8d6